

Research Paper

हैदराबाद मुक्तिलढ्यात परभणी जिल्हयातील महिलांचे योगदान

प्रा. राऊत उध्दव उमाजी

बहिर्जी स्मारक महाविद्यालय, वसमत
ता.वसमत जिण्हिंगोली

प्रस्तावना :-

संशोधन पध्दती:

सदरील लेखाचे संशोधन करण्यासाठी स्वातंत्र्य सैनिकांच्या मुलाखती तसेच समकालीन व्यक्तींच्या मुलाखती, प्रश्नावली, शासकीय ग्रंथ, अहवाल, संदर्भग्रंथ, वर्तमानपत्र यातील लेख इ. च्या साहाय्याने हा लेख तयार करण्यात आला. 15 ऑगस्ट 1947 रोजी ब्रिटिशांची राजवट संपुष्टात येऊन भारत स्वतंत्र झाला परंतु संस्थानाचा प्रश्न एक प्रमुख समस्याच बनलेला होता. भारतात असलेल्या 563 संस्थानांपैकी अनेक संस्थानिक स्वतंत्र भारतात विलिन झाली होती. परंतु, जुनागड, काश्मिर व हैदराबाद या तीनही संस्थानानी स्वतंत्र राहण्याचा निर्णय घेतला हैदराबादचे तत्कालीन सातवे निजाम मीर उस्मान अली असफजहाँ हे होते.

हैदराबाद संस्थानाचा इतिहास हा भारतीय इतिहासाचा अविभाज्य भाग आहे. तत्कालिन हैदराबाद संस्थानात मराठवाडा, तेलंगणा आणि कर्नाटक अशा तीन विभागांचा समावेश होता. भारत स्वतंत्र होवूनही मराठवाडयातील जनता पारतंत्र्यात होती. गुलामगिरी, अत्याचार, अन्याय या मधून सुटका करून घेण्यासाठी येथील जनतेने उत्स्फूर्त लढा दिला. तोच हैदराबाद मुक्ती लढा होय. हा लढा भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील एक तेजस्वी पर्व समजले जाते. हैदराबाद मुक्ती आंदोलनात शेतकरी, मजूर, दलित, स्त्रिया, आदिवासी काही समजस मुसलमान व्यक्तींनी भाग घेतला.

निजाम सत्तेविरुद्ध सर्वप्रथम परभणी जिल्हयाने रणशिंग फुंकले :

परभणी जिल्हा अगदी सुरुवातीपासून राजकीय दृष्टीने जागृत राहिला आहे. निजामी राजवटी विरुद्ध असंतोषाला योग्य व भारदस्त नेतृत्व देण्याचे भाग्य परभणी जिल्हयाला लाभले आहे. निजाम सत्तेविरुद्ध संघर्शाची पहिली ठिणगी उडाली ती परभणी जिल्हयातूनच. श्री. गोविंदराव नानल हैदराबाद स्टेट कॉंग्रेसचे पहिले अध्यक्ष होते. महाराष्ट्र परिषदेचे पहिले अधिवेशन परभणी जिल्हयातील परतूर (आता जि.जालना) येथे झाले. त्याही अधिवेशनाचे अध्यक्ष गोविंदराव नानल हेच होते. याच अधिवेशनामुळे स्वातंत्र्य लढयास खरी सुरुवात झाली. ही चळवळ नंतर मराठवाडयात व संपूर्ण हैदराबाद संस्थानात पसरली. निजामी सत्तेविरुद्ध लढा देण्यासाठी परभणी जिल्हयातील नेते श्री. गोविंदराव नानल, श्री.मुकंदराव पेडगावकर, श्री. श्रीनिवासराव बोरीकर यांच्या बरोबर इतरही नेत्यांची कामगिरी उल्लेखनीय स्वरुपाची आहे. याशिवाय संघटना बांधण्यासाठी जनतेमध्ये वेळोवेळी राजकीय जागृती निर्माण करण्याचे कार्य परभणी जिल्हयात सर्व संघटकांनी केले.

हैदराबाद मुक्ति लढयात परभणी जिल्हयातील अनेक विरांनी व पुढा-यांनी नेत्रदीपक कार्य केले. देशाच्या स्वातंत्र्यलढयात पुरुषांच्या बरोबरीने महिलांनी जसा भाग घेतला तसा मराठवाडयातील महिलांनी हैदराबाद मुक्ति लढयात पुरुषांच्या बरोबरीने सक्रिय सहभाग घेतला.

महाराष्ट्र परिषद लातूर 1938 :

1938 मध्ये महाराष्ट्र परिषदेचे दुसरे अधिवेशन लातूर येथे घेण्यात आले.3 पुरुषाबरोबरच परभणी जिल्हयातील अनेक महिलांनी सहभाग घेतला. त्यामध्ये शांताबाई चारठाणकर, शांता पेडगावकर, सौ. मानवतकर, सौ. बीडकर इत्यादी महिला लातूरच्या परिषदेसाठी सहभागी झाल्या होत्या. अधिवेशनासाठी विविध भागातून हजारो महिला आल्या होत्या. महिलांना त्यांच्या हक्कांची जाणीव करून देणे आणि हैदराबाद मुक्ति संग्रामातील महिलांची राजकीय भूमिका सजग करणे हे उद्दिष्ट्ये डोळ्यासमोर ठेवून महिलांना स्वातंत्र्य लढयाच्या राजकारणात सक्रिय केले.

महाराष्ट्र परिषद सेलू 1945:

सेलू येथे महाराष्ट्र परिषदेचे अधिवेशन घेण्याचा हा मान परभणी जिल्हयास दुस-यांदा मिळाला. या अधिवेशनाला जोडूनच महिला परिषद घेण्यात आली. या परिषदेच्या अध्यक्षा सौ.सुशीलाबाई दिवाण होत्या. तर स्वागताध्यक्ष सौ. सरस्वतीबाई बोधनकर हया होत्या.7 परिषद यशस्वी

करण्यासाठी सौ. गीताबाई चारठाणकर, शांता पेडगावकर या सारख्या महिलांबरोबर अन्यही महिला सहभागी होत्या. येथेच 'महिला समेलन' संघटना स्थापन करण्यात आली. सेलू येथील महाराष्ट्र महिला परिषदेत विविध प्रश्नांवर, समस्येवर विचार मंथन झाले. या परिषदेसाठी मराठवाडयातील सर्व विभागातून मोठ्या संख्येने महिला सहभागी झाल्या होत्या. चर्चेत महिलांनी स्वयंस्फूर्त भाग घेतला ही विशेष बाब होय. निजामी राजवट उलथून टाकण्यासाठी ठोस निर्णय घ्यावेत असा सर्व स्त्रियांचा सूर होता. त्यांनी आपल्या भावना अत्यंत कडवट शब्दात व्यक्त केल्या होत्या.

महिलांचा विविध शिबिरातील सहभाग:

1944 मध्ये नांदेड येथे महिलांचे दोन आठवड्यांचे शिबीर घेण्यात आले. त्यातही परभणी जिल्हयातील महिला सहभागी होत्या. दुसरे महिला शिबीर परभणी येथे 1945-46 मध्ये घेतले त्यासाठी सौ. गीताबाई चारठाणकर, शांताबाई पेडगावकर, सौ.सुशीलाबाई भालेराव, सौ. सरस्वतीबाई बोरीकर यांनी शिबीर यशस्वी करण्यासाठी परिश्रम घेतले. एस.आर.गुरुजी हे शिबीराचे संयोजक होते. या शिबीरास संपूर्ण मराठवाडयातील सर्व जिल्हयातून मोठ्या प्रमाणात महिला सहभागी झाल्या होत्या. शिबीरास आलेल्या महिलांना प्रशिक्षण देण्यासाठी बाहेरून अनुताई लिमये, जानकीबाई आपटे, सुशीलाबाई पै आणि आपटे गुरुजी आले होते. या शिबीरानंतर मुलींचे कॉंग्रेस सेवादलही चालू केल्यामुळे महाराष्ट्र परिषदेच्या कार्यात मुलींचा गट काम करू लागला. अनंत भालेराव, विनायकराव चारठाणकर, द.रा. मेंडेकर, श्रीनिवास बोरीकर त्यांना मार्गदर्शन करीत असत.

हैदराबाद स्वातंत्र्य संग्रामाच्या अंतिम लढयातील महिलांचे कार्य:

हैदराबाद मुक्ति लढयाच्या अंतिम टप्प्यात अनेक महिलांचे कार्य महत्त्वपूर्ण आहे. हिंगोली येथील सौ. शैलजाबाई गोंगटे, अनुसयाबाई खोडवे, सौ. टाकळकर, सौ.देशपांडे याही चळवळीत सहभागी होत्या. हैदराबादला महिलांच्या चार तुकड्या सत्याग्रहासाठी गेल्या. त्यामध्ये सौ.विमलताई मेलकोटे, सौ. सिताबाई नांदापूरकर, सौ.उशा पांगरीकर इत्यादी महिलांनी सत्याग्रहासाठी सहभाग घेतला. हैदराबाद स्वातंत्र्य लढयाच्या शेवटच्या टप्प्यात निजाम व रझाकारांचे अत्याचार शिगेला पोहचले होते. त्यांनी अनेक गावावर हल्ले केले. गुंडा नावाच्या गावावर चंदा वसूल करण्यास्तव रझाकार गेले असता त्यांनी लोकांवरती गोळीबार केला. त्यामुळे अनेकांना हौतात्म्य पत्करावे लागले. त्यामध्ये मालनबाई जोशी व त्यांची चार वर्षांची मुलगी शकुंतला यांची रझाकारांनी हत्या केली.

निजामी पोलिसांच्या व रझाकारांच्या अत्याचाराचा निषेध करण्यासाठी मे 1948 मध्ये परभणी जिल्हा कचेरीवर 100 महिलांनी मूक मोर्चा नेला आणि धरणे धरून एक दिवसाचे उपोषण केले. मोर्चांमुळे निजामी सत्तेस हादरा बसला.

हैदराबाद स्वातंत्र्य लढयाची सांगता :

निजामाच्या विरुद्ध चर्चेचे सर्व मार्ग बंद झाले असता भारताच्या केंद्रीय मंत्रिमंडळाच्या 9 सप्टेंबरच्या बैठकीत पोलीस कार्यवाहीचा निर्णय

Please cite this Article as :प्रा. राऊत उध्दव उमाजी, हैदराबाद मुक्तिलढ्यात परभणी जिल्हयातील महिलांचे योगदान : Golden Research Thoughts (March ; 2012)

हैदराबाद मुक्तिलढयात परभणी जिल्हयातील महिलांचे योगदान

घेण्यात आला. 13 सप्टेंबरला ऑपरेशन पोलो या सांकेतिक नावाने प्रत्यक्ष कार्यवाहीस सुरुवात झाली. ही कार्यवही 108 तासात पूर्ण झाली. 17 सप्टेंबर 1948 रोजी सायंकाळी 5 वाजता निजामाच्या लायक अल्लीच्या मंत्रिमंडळाने शरणांगतीची, मंत्रिमंडळाच्या राजीनाम्याची, युध्दबंदीची व रझाकार संघटनेवर बंदी घातल्याची घोषणा केली आणि निजाम शरण आला. हैदराबाद संस्थानातील मुक्तिसंग्राम यशस्वी झाला.

परभणी जिल्हयातील महिलांनी हैदराबाद मुक्ति लढयासाठी अनन्य साधारण कामगिरी बजावली आहे. अन्यायी, अत्याचारी निजाम सत्तेविरुद्ध समाजात जागृती घडून आणली. अस्पृशता निवारण, हुंडाबंदी, पुर्नविवाह, बालविवाह बंदी या सारखे सामाजिक कार्य केले. स्त्रियांना व पुरुषांना भजनातून, भक्तीतून राष्ट्रीयवृत्ती जोपासण्याचे काम केले. अनेक महिलांनी खेडयापाडयात जावून जन जागरणाचे, निजाम राजसत्तेविषयी चिड निर्माण करण्याचे महान काम केले. त्यामुळेच हा लोकलढा सर्वसमावेशक होऊ शकला.

संदर्भ ग्रंथ

1. डॉ. ढेंगळे बी.एस. – हैदराबाद फ्रिडम स्ट्रॅंगल, कल्पना प्रकाशन, नांदेड, 1988 पृ.क्र.49
2. पाटील श्रीराम – मायबोलीचा मराठवाडा, खंड 2. योगेश प्रकाशन, औरंगाबाद 2004 पृ.क्र. 133
3. सुर्यवंशी, टाकळगव्हाणकर – हैदराबादचा मुक्तिसंग्राम, सांगाती प्रकाशन नांदेड,
4. संपादक मंडळ – स्वातंत्र्य संग्राम परभणी जिल्हयाचे योगदान, 1996 पृ.क्र. 162
5. डॉ.सोमनाथ रोडे (संपा) – मराठवाडा इतिहास परिशद, इतिहास संशोधन पत्रिका, खंड 6 पृ.क्र 84
6. भालेराव अनंत – हैदराबादचा स्वातंत्र्यसंग्राम आणि मराठवाडा, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे 1987
7. जोषी द.प. (संपा) – हैदराबाद विमोचन आणि विसर्जन, मराठी साहित्य परिशद, हैदराबाद.
8. संपादक मंडळ – स्वातंत्र्य संग्राम परभणी जिल्हयाचे योगदान, 1996 पृ.क्र. 162
9. चौधरी कि. का. (संपा) – महाराष्ट्र राज्य गॅझेटिअर – परभणी जिल्हा 1988 पृ.क्र. 75

Please cite this Article as : प्रा. राकत उध्दव उमाजी, हैदराबाद मुक्तिलढयात परभणी जिल्हयातील महिलांचे योगदान : Golden Research Thoughts (March ; 2012)